
**TAJEMNICA PAŃSTWOWA CZYLI LEKCJA O ROLI I UDZIALE KOBIEC
W OPOZYCJI W PRL W LATACH 80-TYCH XX WIEKU**

Przedmiot: historia, historia i społeczeństwo, godzina wychowawcza

Etap edukacyjny: gimnazjum lub szkoła ponadgimnazjalna

Zgodność z podstawą programową:

historia, IV etap edukacyjny (zakres podstawowy)

Uczeń/uczennica:

12.2) wyjaśnia przyczyny i skutki wydarzeń sierpniowych 1980 r. oraz ocenia rolę Solidarności w przemianach politycznych i ustrojowych; 12.3) przedstawia okoliczności wprowadzenia i następstwa stanu wojennego.

historia, IV etap edukacyjny (zakres rozszerzony)

Uczeń/uczennica:

15.1) charakteryzuje i porównuje etapy 1956-1970 i 1970-1980; 15.2) wyjaśnia przyczyny kryzysów społeczno-politycznych: 1968 r., 1970 r., 1976 r. i 1980 r.; 15.3) charakteryzuje działalność opozycji w PRL-u; 15.4) charakteryzuje relację państwo-Kościół i ocenia rolę Kościoła w życiu społecznym; 16. 1) wyjaśnia ideę Solidarności i jej wpływ na przemiany społeczno-polityczne w Polsce.

Cele lekcji

Uczeń/uczennica:

- charakteryzuje specyfikę działania w opozycji w okresie „Solidarności”;
- poznaje role i funkcje pełnione przez kobiety w opozycji w okresie „Solidarności”;
- poznaje sylwetki kobiet działających w podziemnych strukturach i ich wkład w działalność opozycji;
- pracuje w zespole.

Cele zapisane w języku ucznia

Po zajęciach:

- a. będziesz potrafił/a wymienić kobiety - opozycjonistki okresu „Solidarności” oraz opisać ich role i dokonania;
- b. będziesz znał/a internetowe źródła informacji o działaczach i działaczkach podziemnych struktur „Solidarności”;
- c. będziesz potrafił/a ocenić rolę kobiet w opozycji w okresie „Solidarności”.

Pytania kluczowe

Gdzie były i co robiły kobiety w okresie „Solidarności”?

Metody i formy pracy

- uczenie się we współpracy (praca w parach i zespołach zadaniowych)
- mapa umysłu

- analiza materiałów źródłowych

Środki dydaktyczne

- projektor multimedialny i ekran
- komputery z dostępem do sieci
- cyfrowe reprodukcje ilustracji załączonych do scenariusza

Uwagi wstępne

Zajęcia są poświęcone jednemu aspektowi działań opozycyjnych w Polsce w latach 1980-1989: roli i udziałowi w nich kobiet. Celem nauczyciela nie jest zatem przedstawienie genezy tego okresu (np. kryzysów społeczno-politycznych z 1968 r., 1970 r., 1976 r. czy procesu formowania się opozycji demokratycznej w latach 1976- 1980) ani szczegółowe omówienie i scharakteryzowanie wydarzeń i procesów zachodzących od sierpnia 1980 r. do tzw. czerwcowych wyborów w 1989 r., które przeszły do historii jako pierwsza częściowo wolna elekcja w Polsce po II wojnie światowej.

Im większy jednak będzie poziom świadomości zagadnień związanych z tymi tematami u uczestników zajęć, tym większa jest szansa na ich zaangażowanie i zrozumienie przez nich kwestii i dylematów, które są przedmiotem lekcji. Należy się liczyć z tym, że szersza znajomość wydarzeń związanych z tym okresem w przypadku pokoleń obecnie pobierających edukację na III i IV etapie edukacyjnym nie jest już regułą.

Właściwe jest zatem przeprowadzenie lekcji w szkole ponadgimnazjalnej po cyklu zajęć poświęconych temu rozdziałowi najnowszej historii Polski, przewidywanych przez podstawę programową z historii dla IV etapu edukacyjnego.

W gimnazjum lekcję można przeprowadzić po zajęciach z wiedzy o społeczeństwie dotyczących tradycji polskiej demokracji, na których będzie szerzej omawiana rola „Solidarności”. Mogą ją także poprzedzać specjalne zajęcia wprowadzające lub projekt edukacyjny, dotyczący np. działalności Solidarności od 1980 do 1989 r. Okazję może stanowić któraś z powiązanych z zagadnieniami rocznic, np. wprowadzenia stanu wojennego, początku obrad okrągłego stołu czy wyborów z 1989 r. Dobrym pomysłem byłaby także projekcja powiązanego z tematem filmu, połączona z dyskusją, np. „Solidarność, Solidarność...” (2005), „Wałęsa. Człowiek z nadziei” (2013), „Człowiek z żelaza” (2001) lub wycieczka edukacyjna do któregoś z miejsc powiązanych z tymi wydarzeniami.

Przebieg lekcji

1. Zaczynij zajęcia od pytania: „Z jakimi osobami/postaciami kojarzy Wam opozycja w okresie „Solidarności”? Poproś uczniów o kilka odpowiedzi/skojarzeń. Nie komentuj uczniowskich wypowiedzi – na koniec tylko poinformuj ich że przedmiotem waszego zainteresowania będzie udział kobiet w działalności opozycyjnej w PRL w latach 1980- 1989 r. Przypomnij, jakie wydarzenia stoją za przyjęciem takich cezur. Możesz zaproponować, że dla uproszczenia będziecie mówili o tym czasie jako „okresie Solidarności”. Sprawdź poprzez krótką rozmowę z klasą, czy uczniowie wiedzą, czym był NSZZ „Solidarność”.

Skojarzenia podawane przez uczniów zapisz na plakacie lub tablicy. Skomentuj rezultaty ćwiczenia.

Jest bardzo prawdopodobne, że wśród powszechnie znanych postaci wskazanych jako działających w opozycji w okresie „Solidarności” będą dominowali mężczyźni (np. Bohdan Borusewicz, Lech Wałęsa, Władysław Frasyniuk, Lech i Jarosław Kaczyńscy, Paweł Janas, Andrzej Gwiazda itd.).

2. Zapytaj uczniów, co – ich zdaniem – oznacza w demokratycznej Polsce „bycie w opozycji”; „opozycja”. Wskaż na odmienność sytuacji w okresie będącym przedmiotem zainteresowania: przez większość czasu, zwłaszcza po wprowadzeniu stanu wojennego w 1981 r., opozycja polityczna wobec reżimu komunistycznego w Polsce miała wymiar działania nielegalnego, „podziemnego” oraz łączyła się z licznymi formami prześladowań wobec opozycjonistów i opozycjonistek. W krótkiej rozmowie z uczniami ustalcie, jakie to były prześladowania. Kończąc ten wątek możesz zapytać, czy są jeszcze w dzisiejszym świecie kraje, gdzie pozostawanie w politycznej opozycji do rządzących jest nielegalne i/lub jest źródłem poważnych zagrożeń. Na podsumowanie emituj odpowiedni fragment filmu *Zakazane historie - Miotłą i kwiatami*, poświęcony Aleksandrze Olszewskiej, która w latach osiemdziesiątych XX w. opiekowała się otoczeniem Pomnika Poległych Stoczniowców na dzisiejszym Placu Solidarności w Gdańsku (<http://www.stefczyk.tv/kanaly/historia/miotla-i-kwiatami>). Po zakończeniu emisji uzupełnij w rozmowie z uczniami obraz niebezpieczeństw, jakie łączyły się z działalnością, którą władza ówczesna uważała za skierowaną przeciwko sobie, nawet tak z pozoru niewinną, jak opieka nad pomnikiem.
3. Poproś uczniów o krótką rozmowę w parach, której celem jest poszukanie odpowiedzi na pytanie: *O jakie wartości i sprawy walczyła opozycja w okresie Solidarności?* Zbierz odpowiedzi na forum, skomentuj je i ewentualnie uzupełnij. Podsumuj ten wątek emitując wypowiedź Ewy Kulik (<http://razem89.pl/ewa-kulik-o-swojej-rol-i-w-podziemiu-solidarnosci/-pierwsza-czesc>).
4. Wyjaśnij znacznie tytułowego terminu „Tajemnica państwowa”. Powiedz, że upowszechniła go Ewa Kondratowicz- działaczka społeczna, dziennikarka i pisarka, była prezeska polskiego oddziału *Amnesty International* (która była Ewką ze słynnej piosenki zespołu *Perfect* „Nie płacz Ewka”).

Twierdzi ona, że „tajemnicą państwową” działacze Solidarności **nazywali fakt masowego i skutecznego udziału kobiet w podziemnej działalności**. Wprowadzało to w błąd komunistyczne władze i funkcjonariuszy służb bezpieczeństwa zwalczających nielegalne struktury. Lekceważyli oni kobiety, skupiając się na próbach pochwylenia mężczyzn powiązanych z opozycją. Nie mieściło im się w głowach, że kobiety mogły wypełniać ważne funkcje i role w podziemiu solidarnościowym. Tymczasem np. niemal wyłącznie kobieca grupa kierowała największym pismem tego podziemia, czyli „Tygodnikiem Mazowsze”. Jej członkiniami były: Helena Łuczywo, Anna Dodziuk, Anna Bikont, Zofia Bydlińska, Małgorzata Pawlicka i Joanna Szczęsna.

5. Posługując się materiałem pomocniczym nr 1 (*Udział kobiet w Solidarności*) omów w krótkim wykładzie zagadnienie skali i specyfiki udziału kobiet w opozycji w okresie Solidarności.
6. Zapytaj uczniów, czy potrafią wymienić byłe opozycjonistki ze swojego regionu. Uzupełnij ich wypowiedzi, podaj dane wybranych kobiet, opowiedz o ich losach.

Aby dokładniej wyjaśnić uczniom, jaką rolę pełniły kobiety w opozycji antyreżimowej po wprowadzeniu stanu wojennego wyemituj krótki fragment wypowiedzi Ewy Kulik poświęcony tej kwestii: <http://razem89.pl/ewa-kulik-o-swojej-rol-i-w-podziemiu-solidarnosci/> (druga część jej wypowiedzi, 1'44). Poproś uczniów, by na podstawie materiału wyjaśnili, jakie role pełniły kobiety w opozycji przed i po 13 grudnia 1981 r. i jaką zmianę w tym zakresie wymusiły okoliczności związane z wprowadzeniem stanu wojennego.

7. Zapytaj uczniów, czy znają (z historii) Polki przeciwstawiające się aktywnie wrogom w imię wartości i ideałów podobnych do tych, o jakie walczyła Solidarność (np. wolności, suwerenności, demokracji). W krótkiej rozmowie możesz nawiązać do takich ogólnie znanych postaci, jak Emilia Plater, albo znanych uczniom lokalnych uczestniczek walk o niepodległość w innych okresach historycznych.
8. Wyświetl za pomocą projektora multimedialnego okładkę książki Ewy Kondratowicz i zapytaj, czy uczniowie wiedzą, do jakiego motywu graficznego związanego z Solidarnością nawiązuje. Jeśli zajdzie potrzeba wyjaśnij tę kwestię, posługując się materiałem pomocniczym nr 2. Zapytaj uczniów, jak rozumieją przesłanie twórców kolejnego przetworzenia sławnego motywu tego z okładki książki.
9. Wyjaśnij, że w kolejnej części zajęć uczniowie będą w czteroosobowych zespołach tworzyli mapy myśli. Ich zadaniem będzie ukazanie – w postaci graficznej - skali i rodzaju aktywności kobiet w opozycji solidarnościowej. W tym celu:
 - Podziel uczniów na zespoły składające się z czterech osób. Poproś o odliczenie do czterech. Jedyńki, dwójki, trójki i czwórki z każdego zespołu siadają razem, tworząc osobne „grupy biograficzne”. Każda z tych grup powinna mieć dostęp do komputera/komputerów podłączonych do sieci.
 - Wyjaśnij, że każda z grup będzie w ustalonym czasie analizowała dane innych kobiet opozycjonistek z okresu Solidarności. Podaj każdej z tych czterech grup listę innych postaci. Przykładowa lista znajduje się w materiale pomocniczym nr 1. Możesz ją uzupełnić o inne kobiece postacie. Jeśli to możliwe, wskazane byłoby szczególnie uwzględnienie lokalnych działaczek z tego okresu. Całą taką przygotowaną wcześniej przez siebie listę podziel na cztery części. Każdą z nich przydziel innemu „zespółowi biograficznemu”.
 - Poproś, by członkowie każdej grupy odnaleźli w Internecie podstawowe informacje o tym, jaki charakter miała działalność konkretnej kobiety z danej listy w podziemnych strukturach (funkcje, role). Wyjaśnij, że podstawowym źródłem informacji może być internetowa Encyklopedia Solidarności http://www.encyklopedia-solidarnosci.pl/wiki/index.php?title=SG_Ludzie
 - Określ czas na wykonanie zadania.
 - Po zakończeniu prac „zespołów biograficznych” poproś o spotkanie się w czteroosobowych zespołach stworzonych z „ekspertów” w zakresie poszczególnych biografii.
 - Wyjaśnij, że zadaniem czteroosobowych zespołów będzie wykonanie mapy myśli: „Kobiety w opozycji solidarnościowej 1981- 1989”.
 - Każdy członek w roli „eksperta” zapoznaje pozostałych ze swoją porcją informacji i wysłuchuje relacji pozostałych grupowych „ekspertów”, po czym wspólnie projektują i tworzą mapę umysłu, rysując ją na papierze pakowym lub arkuszach do flipchartów za pomocą kolorowych mazaków. Do przygotowania mapy można użyć również programów dostępnych w internecie: <http://szybkanauka.pro/mapa-mysli-jak-wybrac-program/>

Uwaga! Ćwiczenie to możecie przeprowadzić także przy wykorzystaniu tzw. metody „Sześciu słów” (patrz strona <http://www.ceo.org.pl/pl/mamyprawo/news/szesc-slow-o-tadeuszu-mazowieckim>). W takim przypadku uczniowie nie pracują w grupach eksperckich, tylko od samego początku w jednym zespole, który przygotowuje „biogram” składający się z sześciu słów na podstawie dostępnych informacji. Warto pamiętać, że w metodzie „sześciu słów” liczy się przede wszystkim atrakcyjny sposób jej przedstawienia. Swoje „sześć słów” uczniowie mogą

przygotowywać na oddzielnych kartkach, tak by na koniec pracy w zespołach można było stworzyć jedną „mapę” prezentującą sylwetki wybranych kobiet.

10. Poproś o wywieszenie na forum map umysłu (lub plakatów z „sześcioma słowami – w zależności od wybranej formy pracy), będących efektem pracy zespołów roboczych. Z pomocą uczniów skomentuj materiały wypracowane przez zespoły.
11. Zwróć uwagę uczniów, że część środowisk kobiecych oraz historyków sygnalizuje, że rola kobiet - opozycjonistek nie została w III RP odpowiednio oceniona i doceniona (ani na szczeblu centralnym, ani lokalnym). Wspólnie z uczniami zastanówcie się, czy istotnie mężczyźni - opozycjoniści dominują w obszarze pamięci społecznej odnoszącym się do czasów „Solidarności” i ewentualnie z jakich powodów do tego doszło. W trakcie rozmowy nauczającej możesz posiłkować się materiałem pomocniczym nr 3 (Solidarność bez kobiet), przytaczając główne argumenty

Jeśli w efekcie krótkiej dyskusji uznacie, że powinniśmy oddać sprawiedliwość kobiecej części opozycji czasów „Solidarności”, zastanówcie się wspólnie z uczniami, jak współcześnie można to uczynić. Poproś o poszukiwanie zwłaszcza takich pomysłów, które byłyby możliwe do zrealizowania przez samych uczniów. Po ćwiczeniu poproś o przedstawienie na forum efektów pracy w parze.

Jeśli jest jeszcze na to czas opowiedz o kilku inicjatywach, które były podejmowane w celu zwrócenia uwagi na udział kobiet w opozycji czasów „Solidarności” (np. projekt „Metropolitanka” <http://metropolitanka.ikm.gda.pl>)

12. Zakończ zajęcia, nawiązując do pytania kluczowego i map umysłu, stworzonych przez uczniów podczas zajęć. Zadaj uczniom jeszcze raz pytanie: Dlaczego w czasach „solidarności” mówiło się, że kobieta jest tajemnicą państwową? A dziś?
13. Podkreśl, że pozostawanie w opozycji niosło za sobą liczne niedogodności i niebezpieczeństwa, ale było także szkołą charakteru i fascynującą przygodą. Możesz się odwołać do wypowiedzi **Ludwika Wujec**: Jak wyglądało życie opozycjonistki (2'52") ([http://razem89.pl/ludwika-wujec-codziennym-zyciu-zaangazowanej-opozycjonistki/.](http://razem89.pl/ludwika-wujec-codziennym-zyciu-zaangazowanej-opozycjonistki/))

Materiał pomocniczy nr 1. Udział kobiet w Solidarności

Publiczną tajemnicą jest, że blisko 50% osób działających w „Solidarności” stanowiły kobiety. Rzecz jasna to mężczyźni obsadzili wszystkie hierarchiczne stanowiska i to oni byli wąsatymi twarzami ruchu, ale „Solidarność” byłaby niemożliwa bez kobiet, w tym bez liderek. Miliony Polek były zaangażowane różnorodną działalnością na rzecz Związku: komisje zakładowe, kolportaż nielegalnych materiałów, pomoc osobom represjonowanym, ukrywanie działaczek i działaczy, łączność i inne aktywności.

Wśród setek tysięcy anonimowych osób były też te odznaczające się ogromnym zaangażowaniem. Twórcza, lecz całodobowa i katorżnicza praca liderek „Solidarności” umożliwiła Związkowi przetrwanie (po otrzymaniu ogromnego ciosu jakim było wprowadzenie stanu wojennego 13.12.1981 r.) i doprowadzenie do przemian demokratycznych 1989 roku. Największa opozycyjna gazeta - Tygodnik Mazowsze - stał kobietami, a redaktorka naczelna i członkinie redakcji nazywały się Damską Grupą Operacyjną.

Polska demokracja ma wiele Matek Założycielek. Są to m.in. (kolejność alfabetyczna): Alina Pieńkowska, Anka Grupińska, Anna Bikont, Anna Dodziuk, Anna Walentynowicz, Barbara Labuda,

Barbara Malak, Danuta Winiarska, Ewa Jakubiec, Ewa Kubasiewicz-Houée, Ewa Kulik, Ewa Milewicz, Grażyna Kuroń, Grażyna Staniszevska, Hanna Łukomska-Karniej, Helena Łuczywo, Henryka Krzywonos, Joanna Duda-Gwiazda, Joanna Szczęsna, Krystyna Laskowicz, Ludwika Wujec, Małgorzata Tarasiewicz, Teresa Bogucka, Zofia Kuratowska i inne.

Mężczyźni którzy byli głównymi działaczami ruchu konsekwentnie doprawiają "Solidarności" wąsy, choć nie odpowiada to prawdzie, lecz połowie prawdy.

Źródło: Anna Dryjańska, Solidarność bez kobiet: <http://annadryjanska.natemat.pl/12131,solidarnosc-bez-kobiet> (dostęp 24.03.2014)

Kobiety stanowiły połowę z dziesięciu milionów członków "Solidarności", ale ich reprezentacja w strukturach związku była znacznie skromniejsza. [...] Regionem Dolny Śląsk kierowała - wraz z Władysławem Frasyniukiem - Barbara Labuda.

Agencja Prasowa "Solidarność" dostarczała niecenzurowane serwisy; od stycznia 1981 r. wydawała biuletyn "AS"; kierowała nią Helena Łuczywo.

"Tygodnik Mazowsze" - największe pismo podziemia, które ukazywało się prawie od początku stanu wojennego do upadku komunizmu i koordynowało związek w skali kraju - wydawały kobiety: Helena Łuczywo, Anna Dodziuk, Anna Bikont, Zofia Bydlińska, Małgorzata Pawlicka, Joanna Szczęsna. Władze przypisywały wydawanie pisma zakonspirowanym działaczom.

To kobiety budowały siatkę podziemia - przypomina Penn - bo mężczyźni mieli ograniczoną swobodę ruchu. Szmuglowały pieniądze, materiały poligraficzne, listy. Ukrywały, żywiły i chroniły mężczyzn. Tradycyjne role przypisane płciom się zacierały. Mężczyźni byli teraz bezpośrednio zależni od kobiet. Kobiety wykroczyły poza normę kulturową.

"Podkreślałyśmy, że to oni są prawdziwymi przywódcami" - wyznaje w książce Ewa Kulik, asystentka Zbigniewa Bujaka i Wiktora Kulerskiego. Oni dawali nazwiska, one wykonywały żmudną pracę. One miały realną władzę, oni zachowali formalne przywództwo. Wśród sygnatariuszy oświadczeń, komunikatów i apeli nie ma nazwisk kobiet. Zresztą w myśl ich strategii, by ukryć przed władzą swoją tożsamość.

Źródło: Magdalena Grochowska, "Podziemie kobiet" Shany Penn, Gazeta Wyborcza 12.12.2003: <http://wyborcza.pl/1,75517,1823251.html>.

Materiał pomocniczy nr 2. „W samo południe”

Punktem odniesienia był sławny plakat wyborczy Solidarności „W samo południe” z 1989 r., autorstwa Tomasza Sarneckiego, który przetworzył czarno-biały plakat Mariana Stachurskiego z 1959 r. do amerykańskiego westernu o tym samym tytule. Na plakacie jest uwieczniona postać znanego aktora amerykańskiego Gary'ego Coopera. Plakat z 1989 r. był bardzo popularny i przyczynił się do wyborczego zwycięstwa Solidarności, stając się elementem polskiej popkultury wykorzystywanym niejednokrotnie w polityce i w mediach. Warto go zaprezentować uczniom, także po to, by porównać z okładką i wspomóc proces wnioskowania. Plik z reprodukcją plakatu znajduje się m.in. na stronie <http://natemat.pl/7585,slynnny-plakat-wyborczy-solidarnosci-zobacz-jak-wykorzystywany-jest-w-polityce-i-kulturze-i-kto-dostal-go-w-prezencie> lub http://rzg.pl/?attachment_id=92369.



Materiał pomocniczy nr 3. Solidarność bez kobiet

Marszałek Bogdan Borusewicz jest zapewne przekonany, że zorganizował dziś w Senacie konferencję upamiętniającą 30. rocznicę założenia Tymczasowej Komisji Koordynacyjnej "Solidarność". Tymczasem odbyło się tylko pół konferencji, gdyż marszałek zapomniał o zaproszeniu kobiet: działaczek TKK i historyczek. Ojcowie Założyciele polskiej demokracji tradycyjnie świętują i dyskutują w swojskiej atmosferze segregacji płciowej. Zresztą nie tylko oni.

[...]

Mężczyźni którzy byli głównymi działaczami ruchu konsekwentnie doprawiają "Solidarność" wąsy, choć nie odpowiada to prawdzie, lecz połowie prawdy. Na uroczystości rocznicowe w charakterze panelistów z reguły zapraszani są wyłącznie lub niemal wyłącznie mężczyźni. Kobiety, włącznie z głównym uczestniczkami omawianych przez panów wydarzeń, mogą zasiąść na publiczności i słuchać.

[...]

Dyskurs wykluczający kobiety z historii znajduje odzwierciedlenie w książkach, podręcznikach i na stronach internetowych. Nic dziwnego, że hasło Tymczasowej Komisji Koordynacyjnej na Wikipedii zawiera wyłącznie nazwiska mężczyzn. Z roku na rok wąsata narracja "Solidarność" staje się coraz bardziej naturalna, a udział kobiet - blisko 50% osób w Solidarności - staje się coraz bardziej niewidzialny.

Źródło: Anna Dryjańska, Solidarność bez kobiet: <http://annadryjanska.natemat.pl/12131,solidarnosc-bez-kobiet> (dostęp 24.03.2014).

Ze zwycięstwa "Solidarność" skorzystali głównie mężczyźni. Ale to nie oni je wywalczyli - twierdzi Shana Penn, amerykańska dziennikarka, w latach 1991-96 dyrektorka Network of East-West Women, organizacji wspierającej ruchy feministyczne.

Liczby, które przytacza w swojej książce "Podziemie kobiet", są wymowne. Kobiety stanowiły połowę z dziesięciu milionów członków "Solidarności", ale ich reprezentacja w strukturach związku była znacznie skromniejsza. Im wyżej w hierarchii, tym mniej kobiet, pisze amerykańska dziennikarka. Wśród 60 przedstawicieli opozycji, którzy zasiedli do Okrągłego Stołu, była tylko jedna kobieta. Po wyborach czerwcowych w 1989 r. do Sejmu liczącego 460 osób weszły 62 kobiety.

Źródło: Magdalena Grochowska, "Podziemie kobiet" Shany Penn, Gazeta Wyborcza 12.12.2003:
<http://wyborcza.pl/1,75517,1823251.html>.

Materiał pomocniczy nr 4. Bibliografia

Materiały internetowe

- Aktywność warszawskich opozycjonistek- wczoraj i dziś
https://www.youtube.com/watch?feature=player_embedded&v=DwPyRVWbLGo
- Audioprzewodnik: Stocznia jest kobietą: <http://metropolitanka.ikm.gda.pl/audioprzewodnik-stocznia-jest-kobieta/>(dostęp 11.03.2014).
- Joanna Cieśla, Remanent w rocznicach. Rozmowa z Ludwiką Wujec, Polityka 6 marca 2010:
<http://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/spoleczenstwo/1503522,1,rozmowa-z-ludwika-wujec.read>
- Anna Dryjańska, Solidarność bez kobiet: <http://annadryjanska.natemat.pl/12131,solidarnosc-bez-kobiet> (dostęp 11.03.2014).
- Magdalena Grochowska, "Podziemie kobiet" Shany Penn, Gazeta Wyborcza 12.12.2003:
<http://wyborcza.pl/1,75517,1823251.html>.
- Hanna Krall, Ludzie może i nie są źli, http://www.wysokieobcasy.pl/wysokie-obcasy/1,53662,7775748,Ludzie_moz_e_i_nie_sa_zli_.html?as=1&startsz=x, (dostęp płatny 24.03.2014).
- Barbara Labuda, Matki założycielki demokracji,
http://wyborcza.pl/1,76842,9497476,Matki_zalozycielki_demokracji.html (dostęp płatny).
- Krzysztof Majak, Bohaterowie stanu wojennego to wyłącznie mężczyźni? Ludwika Wujec: Gdy oni byli w pudle, my toczyłyśmy wojnę: <http://natemat.pl/43219,bohaterowie-stanu-wojennego-to-wylacznie-mezczyzni-ludwika-wujec-gdy-oni-byli-w-pudle-my-toczylysm-wojne> (dostęp 11.03.2014).
- Małgorzata Tarasiewicz, „Co wy tu drogie koleżanki tak się dajecie?” Historia pierwszej Sekcji Kobiet „Solidarności”:
<http://www.krytykapolityczna.pl/artykuly/historia/20140308/tarasiewicz-co-wy-tu-drogie-kolezanki-tak-sie-dajecie> (data dostępu 24.03.2014).
- Agnieszka Wiśniewska w rozmowie z Martą Dzido i Piotrem Śliwowskim, Dla kogo ta wolność:
<http://www.krytykapolityczna.pl/artykuly/film/20130206/dla-kogo-ta-wolnosc> (dostęp 11.03.2014).
- Zakazane historie- Miotłą i kwiatami: <http://www.stefczyk.tv/kanaly/historia/miotla-i-kwiatami>

Książki i publikacje

- Sławomir Cenckiewicz, Anna Solidarność. Życie i działalność Anny Walentynowicz na tle epoki (1929-2010), Poznań 2010.
- Tomasz Jastrun, Życie Anny Walentynowicz, Agencja Artystyczna MTJ, Warszawa 2011.
- Barbara Kijewska, Kobiety demokratycznej opozycji 1976–1980 [W:] Opozycja demokratyczna w PRL w latach 1976-1981”, praca zbiorowa pod red. Wojciecha Polaka, Jakuba Kufla, Przemysława Ruchlewskiego, Wydawnictwo Europejskie Centrum Solidarności, Gdańsk 2012.

- Ewa Kondratowicz, Być jak narodowy sztandar. Kobiety o solidarność, Wydawnictwo Scholar, Warszawa 2012.
- Ewa Kondratowicz, Szminka na sztandarze. Kobiety Solidarności 1980-1989 rozmowy, Sic! Warszawa 2001. (fragment książki: <http://merlin.pl/HTML/83-88807-03-X.html>)
- Shana Penn, Podziemie kobiet, Wydawnictwo Rosner i Wspólnicy, Warszawa 2003.
- Barbara Szczepuła, Alina. Miłość w cieniu polityki, W.A.B. 2013 (biografia Aliny Pieńkowskiej)
- Danuta Wałęsa, Piotr Adamowicz, Marzenia i tajemnice, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2011.
- Agnieszka Wiśniewska, Duża Solidarność mała solidarność. Biografia Henryki Krzywonos, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2010.